

La notícia de Pere Miquel Carbonell a propòsit d'una inscripció tarragonina (CIL II, 4426; RIT 693)

Alejandra GUZMÁN ALMAGRO*

La figura de l'arxiver reial Pere Miquel Carbonell (1434-1517), ha estat estudiada des de diversos aspectes de la seva activitat com a cronista i bibliòfil erudit del Renaixement a Catalunya,¹ però en poques ocasions s'ha tingut en compte un dels seus particulars interessos, com és aquell referent a les inscripcions antigues, que deixà present en alguns dels seus papers. És precisament aquest interès, que d'altra banda esdevingué denominador comú d'una bona part dels humanistes de la seva època, el que vincula a P.M. Carbonell a l'activitat epigràfica que tingué lloc en el decurs dels segles XV i XVI, i les notícies a propòsit de les inscripcions que deixà en els seus escrits ofereixen una font gens menyspreable per als estudis, no només de la història de la investigació epigràfica a Catalunya, sinó també d'algunes inscripcions de les que encara avui tenim poca informació.

* Universitat de Barcelona.

¹ Cf. M. DE BOFARULL, "Opúsculos inéditos del cronista catalán Pere Miquel Carbonell", a *Colección de documentos Inéditos del Archivo de la Corona de Aragón (=CoDoln)*, vol. XXVIII, Barcelona 1865, pp. 369-374; J. RUBIÓ, "Els autors clàssics a la biblioteca de Pere Miquel Carbonell fins a l'any 1484", *Miscel·lània Creixells*, Barcelona 1929, pp. 5-22; *IDEM*, "Un bibliòfil català del segle XV: En Pere Miquel Carbonell", a *La cultura catalana del Renaixement a la Decadència*, Barcelona 1964, p. 79-89; P. BOHIGAS, "Más libros de Pere Miquel Carbonell", a *Anuario de la Biblioteca Central 1961-1963*, Barcelona 1965, pp. 305-306; M. MAYER, "Un opuscle de Pere Miquel Carbonell a l'Arxiu Capítular de Barcelona", *Faventia* 1/1, 1979, pp. 293-305; L. BATLLE I PRATS, *La cultura a Girona de l'Edat Mitjana al Renaixement*, Girona 1979; M.A. VILALLONGA, *Jeroni Pau. Obres*, Barcelona 1986, vol. I, pp. 74-79.

La difusió de l'activitat epigràfica que es produí a Itàlia en el segle XV i que aviat es desenvolupà arreu d'Europa, donà lloc a una tota una sèrie de treballs i recopilacions d'inscripcions antigues, com ara la *sylloge* de Ciríac d'Ancona, que gaudí d'una gran divulgació i esdevingué la font per a nombroses peces del territori hispànic,² o els reculls de Lucundo Veronense o de Mariangelo Accursio, que inclouen també material de la Península Ibèrica.³ Val a dir, però, que d'aquest període –finals del segle XV i principis del XVI– són pocs els personatges d'àmbit hispànic que poden incloure's dintre de l'activitat epigràfica, a excepció, per exemple, de Florián d'Ocampo (1499-1555),⁴ i ens haurem d'esperar pràcticament a la segona meitat del segle XVI per trobar figures tan representatives dins de la recerca epigràfica a Espanya com ara Antonio Agustín o Lluís Pons d'Icart. Així doncs, el testimoni de Pere Miquel Carbonell suposa un precedent, testimoni que queda indubtablement relacionat amb la figura del seu cosí, Jeroni Pau.

En efecte, Jeroni Pau (1458?-1497) fou un dels pioners a Catalunya en aquest àmbit, i gràcies a les seves perllongades estades en terres italianes pogué entrar en contacte amb la cultura antiquària i epigràfica del moment. És en la obra de l'humanista barceloní on trobem algunes interessants incursions d'epígrafs antics, quan dugué a terme la ambiciosa empresa d'escriure sobre la història de Barcelona.⁵ Sembla més que probable, que fou aquest qui transmeté a Carbonell l'interès per les inscripcions llatines, proporcionant-li tant informació directa de les troballes italianes, com fonts que recollien inscripcions d'arreu.⁶ Així doncs, Pere Miquel Carbonell es suma a aquest interès per les inscripcions antigues i fins i tot col·labora amb el seu cosí, localitzant aquelles peces de Barcelona que s'inclouran a la *Barcino* de Pau.⁷

² H. GIMENO, *Historia de la investigación epigráfica en España en los siglos XVI y XVII*, Zaragoza 1997; H. GIMENO, "El despertar de la ciencia epigráfica en España. Ciríaco de Ancona: ¿un modelo para los primeros epigrafistas españoles?", a G. PACI - S. SCCONOCCHIA (edd.), *Ciríaco d'Ancona e la cultura antiquaria de l' Umanesimo*, Regio Emilia 1997, pp. 373-384; M. MAYER, "Ciríaco de Ancona, Annio de Viterbo y la historiografía hispánica", *Ciríaco d'Ancona...*, pp. 349-357.

³ X. DUPRÉ, "Mariangelo Accursio. Un humanista italià a la Catalunya de principis del segle XVI", a X. DUPRÉ (coord.), *Miscel·lània Arqueològica a Josep Maria Recasens*, Tarragona 1992, pp. 45-56; ÍDEM, *L'arc romà de Berà (Hispania Citerior)* [Monografías de la Escuela Española de Historia y Arqueología en Roma 20], Roma 1994.

⁴ H. GIMENO, *Historia de la investigación epigráfica...*, esp. pp. 222-224.

⁵ Cf. J.M. CASAS HOMS, *Barcino de Jeroni Pau. Una història de Barcelona fins al segle XV*, Barcelona 1957. A. SCHOTT, *Hispaniae Illustratae*, Frankfurt 1603, pp. 840-847; M. A. VILLALONGA, *Jeroni Pau*, vol. I, pp. 290-347.

⁶ Les referides fonts són la mencionada *sylloge* de Ciríac d'Ancona i les que deriven d'ella. E. ZIEBARTH, "De antiquissimis inscriptionum syllogis", *Ephemeris Epigraphica* 9, 1913, pp. 187-332, que afirma que Pau fou el primer *inter Hispanos* en fer menció de l'anconità (p. 212). Cf. M. A. VILALLONGA, *Jeroni Pau*, p. 77; M. MAYER, "Ciríaco de Ancona, Annio de Viterbo y la historiografía...".

⁷ Cf. M. A. VILALLONGA, *Jeroni Pau...*, pp. 82-86, que menciona a més la importància del triangle Pau-Carbonell i Lluís Desplà, antiquari barceloní interessat per l'arqueologia, en la recerca de peces antigues (cf. a més E. DURAN, *Barcelona i la seva història. La fundació d'una gran ciutat*, Barcelona 1972, vol. I, pp. 405-410). La col·laboració de Carbonell a la *Barcino* de Pau, es pot resseguir en

Però en el cas de Carbonell, a part d'un interès per les inscripcions llatines en tant que testimoni del passat i font essencial per a la reconstrucció de la Història, podem veure com assumeix plenament l'esperit dels humanistes del Renaixement, ja que també considera les inscripcions antigues en una dimensió filològica, literària i d'alguna manera, psicològica,⁸ i per aquest motiu, la presència dels epígrafs en els seus papers no es limita al recull dels mateixos en forma de *sylloge*. El referent més conegut de la seva activitat antiquària és la miscel·lània conservada a l'Arxiu Capítular de Girona amb topogràfic 930 (catalogació moderna, *olim* 16), que conté, entre d'altres papers, un important recull d'inscripcions tant d'Itàlia (essent la ciutat de Roma la més representativa), com d'Hispania i d'altres províncies de l'antic Imperi Romà.⁹ El mencionat recull serà al·ludit a les pàgines introductives del segon volum del *Corpus inscriptionum Latinarum*, que E. Hübner dedicà als autors i a les fonts per l'epigrafia hispànica, sota la menció de *schedae Carbonelli*.¹⁰

Possiblement, l'origen dels epígrafs prové del recull d'inscripcions de Ciríac d'Ancona, o en tot cas de les síl·logues que parteixen de l'anconità, com demostren alguns exemples significatius,¹¹ i tal i com ja he apuntat més amunt, és presumible la col·laboració de Jeroni Pau com a proporcionador de nombrosos epígrafs. No obstant això, roman el dubte de la font de Carbonell per els epígrafs més propers, com ara la famosa inscripció barcelonina situada a la casa dels Requesens,¹² a la que fàcilment hauria tingut accés directe.

l'Epistola quibus elementis Barcinona scribatur (1475), que Pau envia a Carbonell des de Roma i que versa sobre l'origen del nom de la ciutat (segueixo la meua lectura d'una còpia del s. XVII existent a l'Arxiu de la Història de la Ciutat de Barcelona, top. B-26): "[...] ad te scribere uolui cum particeps me cum amori sis participem te etiam doctrine esse conuentum nunc te pro nostra amicitia moneo atque obtestor ut istud diligentius exporet [...] Epigrammata si qua reppereris ad me antiquitatum amatorem mittitur." Una edició del text la dugué a terme M. BOFARULL, "Opúsculos inéditos...", pp. 365-373, i fou reeditada per M.A. VILALLONGA, *Jeroni Pau...*, vol. I, pp. 135-169.

⁸ Són moltes les referències bibliogràfiques a propòsit de la consideració de la inscripció antiga al Renaixement, però aquí només remetre a dos treballs essencials com ara R. WEISS, *The Renaissance discovery of Classical Antiquity*, Londres 1969, pp. 145-166 i F. SAXL "The classical inscription in Renaissance art and politics", *Journal of the Warburg and Courtauld Institutes*, 4, 1940-1941, pp. 19-46.

⁹ Cf. E. FLÓREZ, *España Sagrada*, Madrid, 1826, vol. 45, pp. 12-15; M. A. ADROHER BEN, "Estudios sobre el manuscrito Petri Michaelis Carbonelli Adversaria 1949 del Archivo Capítular de Gerona", *Anuario del Instituto de Estudios Gerundenses* 11, 1956-1957, pp. 109-162; LL. BATLLE, *La cultura a Girona...*, p. 24; G. FABRE - M. MAYER - I. RODÀ, *Inscriptions Romaines de Catalogne (=IRC). IV Barcino*, París 1997, p. 15.

¹⁰ CIL II, p. LXVIII.

¹¹ Un exemple clar és el de la inscripció corresponent a CIL X.I.1, 30*, un fals conegut com a *decretum Rubiconis* que fou molt divulgat a partir de la *sylloge* de Ciríac d'Ancona. De fet, la ubicació de Carbonell correspon a aquella que dona l'anconità i les fonts a partir d'aquest. D'aquest i d'altres manuscrits de Carbonell aquí esmentats, m'he ocupat en el treball de recerca, *Manuscritos epigràfics conservados en bibliotecas y archivos catalanes*, Universitat de Barcelona, Departament de Filologia Latina, esp. pp. 23-26; 38-41.

¹² CIL II, 4514; IRC IV, 45.

Deixant de banda la mencionada miscel·lània, que reprendrem en parlar de la inscripció tarragonina tractada en aquestes pàgines, veiem que la inclusió d'inscripcions en els escrits de Carbonell és gairebé una constant, si no amb tanta profusió o amb la mateixa finalitat amb que les trobàvem en aquella. L'Arxiu de la Catedral de Barcelona conserva un opuscle autògraf de P.M. Carbonell, relligat amb altres obres,¹³ en el que s'inclou el famós fals de Germània a propòsit del tòpic del *sic transit gloria mundi*¹⁴ i un altre fals de la ciutat de Roma,¹⁵ que denoten l'interès suscitat de certs epígrafs pel seu contingut, i la seva consegüent aparició en obres de caràcter no necessàriament epigràfic.

En aquesta línia, a la Biblioteca Universitària de Barcelona tenim un conjunt de papers autògrafs de Carbonell de caràcter igualment miscel·lani,¹⁶ que ofereixen altre exemple significatiu de la funció de la inscripció llatina a les obres humanístiques. En mig de diverses notes d'erudició, on es van alternant passatges de la Bíblia amb cites dels Pares de l'Església i d'autors clàssics i humanistes, es troba la inclusió d'epígrafs llatins, un dels quals és la inscripció tarragonina de la que ens ocuparem a continuació.

Es tracta d'un "apartat" de la miscel·lània que porta per títol *Carmina ad dimittendas huius saeculi vanitates exhortantia*, i que està reservat a les màximes, i a citacions a propòsit del tòpic de la fugacitat del temps i la *vanitas vanitatum*.¹⁷ Carbonell es serveix de llocs cristians i pagans (Petroni, Ovidi i Marcial hi predominen), i entre aquests últims, les inscripcions llatines adquireixen una validesa indiscutible. És el cas de la inscripció de Germània ja present a la miscel·lània de l'Arxiu Capitular de Barcelona, sota la indicació de Carbonell *in marmore antiquissimo*.¹⁸ No hi ha dubte de la consideració del text en tant que peça material antiga, però també com a missatge moral que –potser amb l'autoritat afegida de la seva antiguitat– és parangonable a la resta de citacions.¹⁹

¹³ Signatura nº 73 (catalogació moderna). Cf. J. RUBIÓ, "Un bibliòfil català del segle XV...", esp. p. 85; M. MAYER, "Un opuscle de Pere Miquel Carbonell..."

¹⁴ Fol. 170v. Correspon al nº 22258 de H. WALTER, *Carmina Medii Aevi Posteriora Latina*, Göttingen 1969².

¹⁵ CIL VI.5, 3*h.

¹⁶ Signatura nº 123 (olim 20-4-21). El còdex fou propietat de Pere Màrtir Anglès, com informa el seu *ex-libris* al foli de guarda. Cf. F. MIQUEL ROSELL, *Inventario general de los manuscritos de la Biblioteca Universitaria de Barcelona (=IGMBUB)*, Madrid 1958, vol. I, p. 156; J. VILLANUEVA, *Viage literario a las iglesias de España*, Madrid 1851, vol. XVIII, p. 202.

¹⁷ Aquest "apartat" comença en el foli 76 sota el rètol *Contra huius saeculi amatores*.

¹⁸ Fol. 76r.

¹⁹ Succeeix el mateix amb una altra inscripció, aquesta vegada de la ciutat de Roma, que també duu la indicació *in marmore antiquissimo* i que es repeteix dos cops a la miscel·lània (fols. 11 i 84v): *D M / Decipimur votis: et tempore fallimur: et mors / deridet curas: anxia vita nihil*. La inscripció

Veiem ara una altra citació del mateix apartat que ve indicada de la següent manera: *Epigramma hoc quoda(m). Puer tenens arbore(m) manu sua. In marmore sculptum ostendit*²⁰

*Aspice quanto marcet
quod floruit ante*

*Aspice quanto quod stetit
ante cadit*

*Nascentes morimur
finis ab origine pendet*

L'epigrama en qüestió apareix també a la miscel·lània gironina a la qual hem fet referència més amunt,²¹ en el foli 18, del següent mode:

Apud Tarracone in agro marmorea urna puer repertus et celatus qui duos alberum sub capite truncu(m) aridum tenens alterum sub pedibus floridum atque ad latus hoc scriptum

ASPICE Q(am) SVBITO MARCET QVI FLORVIT ANTE

ASPICE Q(am) SVBITO QVOD STETIT ANTE CADIT

NASCENTES MORIMVR FINIS AB ORIGINE PENDET

El text correspon a una inscripció *deperdita* de Tarragona, identificada al segon volum del CIL amb el número 4426:²²

Urna marmorea, puer iacens sub capite truncum habens marcidum, ad pedes alterum floridum, ad latus haec, MET., similiter reliqui. Se llevó a Roma, à lo que se cree, por ser tan excelente MOR.

Aspice · quam · subito · marcet · quod · floruit · ante | aspice · quam · subito · quod · stetit · ante · cadit | nascentes · morimur · finisque · ab · origine · pendet

correspon a la n° 3419 de D. SHALLER – E. KÖNSGEN, *Initia Carminum Latinorum saeculo XI antiquiorum*, Göttingen 1977.

²⁰ Fol. 7v (11 numeració moderna). Transcriu el text tal i com apareix en el manuscrit, respectant la disposició dels versos.

²¹ Cf. nota 9.

²² G. ALFÖLDY, *Die römischen Inschriften von Tarraco (=RIT)*, Berlín 1975, n° 693, que llegeix *aspice quam subito marcet* com a l'edició de CIL; F. BÜCHELER, *Carmina Latina Epigraphica (=CLE)* Leipzig 1997, vol. II, n°1489. H. GIMENO, *Historia de la investigación epigráfica...*, n° 18 (27).

I.2: CADAT, Strada, Met. Mor.; I.3: PENDET, Antiquus, Matal PENDENT, I. 4: illa eadem vitam quae inchoat hota rapit supplevit Morales, ipsaque vita suae semina mortis habet Franciscus Hernandez medicus apud eundem.

Si ens remetem a la informació que proporciona E. Hübner –editor del citat volum– a propòsit de l'epígraf, les primeres notícies corresponen a una compilació anònima anomenada *Antiquus* pel mateix Hübner, que ha estat datada als inicis del segle XVI i de la qual es manté el dubte del seu origen hispànic, o germànic o fins i tot italià.²³ Aquest dubte parteix de les possibles fonts per les inscripcions que conté, i és possible resseguir el rastre de les *schedae* de Conrad Peutinger i d'Andrea Alciato, aquest últim, seguidor de a la seva vegada de Ciríac d'Ancona. També és possible que el còdex *Antiquus* assumís determinats epígrafs d'un altre manuscrit, denominat *Antiquissimus*,²⁴ del que es varen fer ressò els reculls hispans de Fabrizio Ferrarino († 1492), de Marcanova († 1467), de Lucundo de Verona († 1515) i la tradició de Ciríac d'Ancona. La fitxa de Hübner, informa a més d'un altre testimoni de la inscripció, l'anomenat per ell mateix *Codex Valentinus*, que conté, entre d'altres, el recull d'inscripcions de Florián d'Ocampo, del qual el terme *ante quem* de recopilació és al menys la data de la seva mort (1555 ?).²⁵ D'Ocampo, cronista de Felip II, recollí nombrosos epígrafs tarragonins, i sens dubte es serví de les recopilacions contemporànies o de tradició anterior.

Les notícies posteriors que la fitxa de *CIL* ens proporciona són les següents: la inscripció hi apareix, tenint com a font l'*Antiquus*, segons el criteri de Hübner, a la recopilació de Jacobo Strada, a l'obra d'Ambrosio de Morales, així com a les síl·logues d'Antoine de Poivillon, Jean Matal (en un manuscrit anomenat per Hübner *Metellus* 1 i que correspon a un manuscrit anònim conservat a la Biblioteca Vaticana de la seva pertinença), i Jean Gruter (impresa en 1602), que s'allunyen considerablement en el temps amb respecte a Carbonell. És d'acceptar, doncs, que la inscripció de Tarragona estigués recollida per a una tradició anterior a Ocampo, aquella que recull l'*Antiquus*, i, en tot cas, que els primers testimonis –les fonts de l'*Antiquissimus*– havien de ser aproximadament contemporànies a P.M. Carbonell, encara que la inscripció no consti en els reculls de tradició a partir de Ciríac i els primers testimonis italians. D'ací, la transmissió de l'epígraf entraria en circulació en l'àmbit hispànic –Carbonell i més endavant d'Ocampo, independentment?–, arribant indirectament a les fonts del segle XVI.

²³ *CIL* II, p. VI, 6; Vegeu també H. OLDEMBERG, «De Hispano Antiquo», *Ephemeris Epigraphica* 3, 1877, pp. 17-30, reproduït per E. Hübner al *Supplementum* de *CIL* II, pp. LXXVI i LXXXI.

²⁴ *CIL* II, p. V, 4.

²⁵ Cf. *CIL* II, p. XIV, 28.

Les variants de lectura del text també proposen certs problemes per a resseguir la seva transmissió, variants notables entre els dos textos transmesos pel mateix Carbonell. A la línia 2b hi ha la lectura *cadat* per part de Strada, Morales i la resta d'autors, mentre que l'*Antiquus* llegeix *cadit* tal i com fa Carbonell. A la línia 3 hi ha una variant de lectura, no present a l'edició de CIL,²⁶ un *pendent*, en plural que hi figura al *Codex Valentinus*. Amb respecte la línia 4, Ambrosio de Morales és l'únic, que dóna la lectura: *illa eadem uitam quae inchoat hora rapit*, mentre que la resta marca il·legibilitat. Aquesta darrera línia és completament omesa per Carbonell. Però les divergències de lectura més significatives són sens dubte el *quanto* en comptes de *quam subito* present a tots els testimonis, àdhuc en el text del manuscrit gironí. Aquest fet, fa difícil el contrast de la lectura de Carbonell al manuscrit BUB 123, que esdevé un *unicum*, i que ens conduiria potser a la hipòtesi d'una cita de memòria. Cal afegir, com a dada rellevant, que en el mateix manuscrit de Barcelona torna a aparèixer l'últim vers de forma aïllada i en un capítol reservat igualment a citacions i passatges amb el tòpic de *vanitas vanitatum*, que corrobora el valor de l'epigrama com a citació erudita més enllà de la cura per fer una transcripció fidel de la peça.²⁷ Finalment, la mateixa grafia majúscula-cursiva podria ser un determinant en la qüestió de les dues còpies, donat que la còpia en majúscules (peça real, o còpia d'un recull que contempli l'epigrama com a tal) amb una disposició idèntica a la que es presenta la tradició, indicaria que la còpia gironina parteix d'una de les fonts esmentades (tradició "italiana", *Antiquus*, etc.). La còpia de la miscel·lània BUB 123 permetria potser tornar a la hipòtesi d'una cita de memòria, de la consideració del text com a peça literària més que com a peça epigràfica real. Com a conclusió de l'aspecte textual, les dues lectures de Carbonell –la del manuscrit gironí i la del barceloní– presenten divergències que apropen al text gironí amb les lectures de la tradició anterior, mentre que la còpia del manuscrit de Barcelona conté variants úniques.

Deixant de banda aquesta qüestió, la descripció de la peça, una urna funerària desapareguda ja en temps de Strada i Morales, connecta també la còpia del manuscrit de Girona amb la tradició anterior i contemporània, però no troba coincidència amb la descripció de la còpia del ms. BUB 123. La ubicació a Tarragona la devem a la tradició de l'*Antiquus*, i els autors posteriors (segueixo la notícia de CIL) estableixen que es tractava d'una *urna marmorea*, amb una descripció de l'element de relleu. És un fet notable que la ubicació i la descripció en la còpia gironina són gairebé idèntiques a les dades de la tradició, no només anterior o contemporània, sinó posterior. De fet, la descripció és paral·lela a la que presenta el *Codex Valentinus* i Matal (a partir de la

²⁶ Vegeu l'aparat crític a H. GIMENO, *Historia de la investigación epigráfica...*

²⁷ Ms. BUB 123, fol. 84, numeració moderna.

recopilació del primer): *Tarracone, puer repertus sub capite truncu(m) habens marcidu(m), ad pedes floridum, ad latus huic inscriptio*. En canvi, la descripció de la còpia del manuscrit de Barcelona contempla un nen sostenint un arbre (una branca?), que gairebé recorda a aquella coneguda peça tarragonina denominada "inscripció de l'auriga".²⁸ Tal i com he assenyalat abans, la situació de la peça era desconeguda ja en el segle XVI, però Ambrosio de Morales informa que "se llevó a Roma por ser tan excelente". L'arxiver barceloní, en el manuscrit BUB 123, no localitza la peça, tot referint-se a ella com *epigramma hoc quodam*, però curiosament sí que la descriu i fins i tot podríem veure una deliberada disposició dels versos.

Arribats a aquest punt, cal establir la datació dels dos manuscrits, per tal de esclarir quin és anterior i quin posterior. En relació al manuscrit de Girona, les dates han estat establertes entre 1473 i 1507,²⁹ intervenint-hi també el fill de l'arxiver Francesc Carbonell. Sembla ser que la presència d'aquest últim fou palesa especialment en la part corresponent al recull d'inscripcions, encara que com a destinatari, tal i com figura a l'encapçalament.³⁰ La datació del ms. BUB 123, en canvi, no és segura, però un estudi de la filigrana del paper, que correspon a la número 15.692 de la catalogació de Briquet,³¹ el dataria al menys després de 1503. Ens movem, doncs, en un breu interval de temps entre les dues còpies, afegint el fet que el caràcter miscel·lani d'ambdós manuscrits fa més que possible l'agrupament de papers de dates diverses. Caldrà tornar a aquesta qüestió en tractar les conclusions al final d'aquest treball.

Pel que fa a la inscripció, en tractar-se d'una peça perduda, de la que només tenim la notícia a través de les fonts, la qüestió de la seva autenticitat ha estat sotmesa a controvèrsia des del segle XVI. Jean Gruter la va donar per falsa, i malgrat que Hübner i els *corpora* que la recullen no dubten de que es tracta d'un epígraf veraç, no hi faltarien arguments per postular que és un fals, o en tot cas, una inscripció manipulada. En primer lloc, el text, un *carmen epigraphicum*, presenta reminiscències d'uns versos de Manili (*Astronomica* IV, 16) en el díptic final, i potser també de Marcial en els dos primers.³² En segon lloc, en el cas que es traslladés a Roma i donada la seva

²⁸ CIL II, 4314. En efecte, el relleu presenta al jove auriga sostenint una branca de palma, sobre una inscripció disposada més o menys de la manera del text de Carbonell. No obstant, no hi ha lloc per a pensar en una possible interferència entre peces, en una confusió de Carbonell entre un text transmès i una peça real, donat que els primers testimonis de l'auriga estan ben documentats a mitjans del segle XVI.

²⁹ M. A. ADROHER BEN, "Estudios...", p. 129.

³⁰ *Epigrammata in lapidibus sive marmoribus sculpta, tam Romae et Barcinone quam Tarracone, quam etiam in Hispania accipe Francisce fili charissime*. Descripció del contingut de M. A. ADROHER BEN, "Estudios...", p. 133.

³¹ Ch. BRIQUET, *Les Filigranes. Dictionnaire historique des Marques du Papier...*, A facsimile edition of the 1907 with supplementary material, Amsterdam 1968.

³² S. MARINER, *Inscriptiones Hispanas en verso*, Madrid 1952, p. 204.

excepcionalitat, seria d'esperar la seva aparició a les síl·logues italianes,³³ però cap dels reculls italians del XVI en fa menció. En tercer lloc, i en referència al tipus de suport, tal i com assenyala H. Gimeno, les urnes d'aquest tipus no són infreqüents en l'àmbit hispànic, i, de fet, en l'àmbit del *conventus Tarraconensis* no hi ha exemples d'urnes amb inscripció mètrica.³⁴ En conclusió, és possible que ens trobem, si no davant d'un fals epigràfic, d'una inscripció de procedència aliena. Aquesta última hipòtesi ve recolzada per l'existència d'una inscripció amb l'últim vers idèntic, a la localitat italiana de Sutri (*Sutrinum*), encara que igualment *deperdita*, i de la que donaren testimoni Lucundo de Verona i Andrea Alciato:

d · m | salasiae · l · f · mervlae | ann · xii · d · v | pro h dolor et
lachrymae | mervla mater infeliciss | sibi ipsa et suis o · v · f | ·nascentes
morimur finisque ab origine pendet³⁵

És presumible que el gust humanístic per a inserir textos literaris fes possible la convergència de dos inscripcions evocant el vers de Manili, i que una d'elles, la que ens ocupa, passés a formar part de l'elenc d'inscripcions hispanes dels primers transmissors. Una dada a afegir-hi és el fet que precisament aquest últim vers figura a la miscel·lània de Carbonell de forma aïllada, com he apuntant més amunt, potser una citació directa de Manili, i, en tot cas, la corroboració de la circulació del vers a l'època, amb el consegüent ús per a recreacions pseudoepigràfiques.

Sigui com sigui, el testimoni de P.M. Carbonell ens endinsa en la qüestió de qui fou el primer informador hispànic de la inscripció tarragonina. Encara que la datació de les còpies de Carbonell responguessin a una data extrema de la seva producció (*terminus ante quem* 1507), ens situaríem al inici del segle XVI, quan els treballs de Ciríac i d'altres ja són coneguts arreu i esdevenen fonts per a la tradició dels reculls epigràfics, (e. *Antiquus*), i anys després que l'arxiver barceloní iniciés la seva activitat epigràfica amb la col·laboració de Jeroni Pau. Si deixem de banda l'*Antiquus* i els seus autors, els inicis del segle XVI ens proporcionen només el nom de Florián d'Ocampo, que no obstant és posterior a Carbonell (en termes de producció), amb el que podríem considerar aquest últim el primer informador.

³³ Aquesta particularitat és considerada per H. GIMENO, *Historia de la investigación epigráfica...*, pp. 64, així com la possibilitat que es tracti d'un fals epigràfic.

³⁴ H. GIMENO, *Historia de la investigación epigráfica...*, p. 64, nota 127.

³⁵ CIL XI, 3273. La veracitat del epígraf també és una qüestió dubtosa: "*esse aetatis recentis coniecit Mommsen non improbabiler*".

És difícil esclarir tanmateix com arribà l'arxiver reial a la inscripció, fins a incloure-la de forma aïllada a la miscel·lània de la Biblioteca Universitària – en el cas que aquest moment fos anterior a la inclusió en el recull d'epígrafs del manuscrit gironí –, i ens hem de moure en l'inestable terreny de les hipòtesis. Però cal tenir en compte el fet que la inscripció no es troba, en el cas de la miscel·lània de Barcelona, en una *sylloge* epigràfica amb voluntat científica de censar i analitzar les inscripcions romanes, i si bé hem insistit en l'interès de Carbonell per l'història i l'arqueologia, palès en la recopilació d'inscripcions del manuscrit gironí; és evident que en aquest cas cita les inscripcions més com a text literari, o fins i tot amb una consideració moral, i de fet, no és estrany trobar falsos epígrafs que circularien a l'època amb més caràcter literari que arqueològic, com ara l'esmentat epitafi de Germània. El fet que no hi aparegui cap indicació d'on es troba la inscripció, és tanmateix un argument que determinaria que no es tracta d'una còpia *in situ*, sinó que hauria estat pres, com en altres ocasions, d'altra font escrita. No obstant, sí que s'inclou una petita descripció de la peça, inusual en el recull d'epígrafs de Carbonell, i la disposició mateixa dels versos sembla respondre a una disposició real, on el text es distribueix en un díptic a cada costat i un altre a la part inferior, com s'ha assenyalat més amunt.

En resum, la aparició de l'epígraf a la miscel·lània de la biblioteca Universitària i a la de l'Arxiu Capitular de Girona, suposa que Pere Miquel Carbonell fou un dels primers autors a testimoniar-lo, possiblement el primer autor d'àmbit hispà, que segueix un dels primers testimonis italians, els quals, però, no la documenten directament en els reculls en circulació —Ciríac, Ferrarino, Iucundo, *Antiquissimus*—, sinó que apareix testimoniada en la tradició posterior que els agafa com a font —els autors de l'*Antiquus*, Ocampo, i més endavant els autors del segle XVI, amb diverses vies de transmissió—. D'aquestes fonts sembla ser còpia més o menys fidel el text del manuscrit de Girona, coincidint en la lectura i descripció de la peça. D'altra banda, les variants proporcionades pel mateix autor en el manuscrit de la Biblioteca Universitària fan postular una cita de memòria o bé una còpia d'un text manipulat. En aquest últim cas, és admissible la hipòtesi que donaria anterioritat a aquesta còpia amb respecte aquella del manuscrit de Girona, i hauria seguit un camí divers a la còpia directa a partir d'una determinada font.